

CÉCILE DE MORRÉE

Hoe dacht de middeleeuwer over de ideale date?

Voorhuwelijkse liefde
en seks volgens het
Antwerps liedboek (1544)

RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS

NEDERLANDS

IN HET KLEIN

REDACTIE

Paul Hulsenboom (hoofddirecteur)

Linda Ackermans

Steven Delarue

Anne-Sophie Ghyselen

Aukje van Hout

Marc van Oostendorp

Wyke Stommel

Nederlands in het klein is een boekenreeks die is opgezet door de afdeling Nederlandse Taal en Cultuur aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. In ieder deeltje werpt een expert licht op een specifiek onderdeel van de Nederlandse letterkunde, taalkunde of taalbeheersing. Het doel van de reeks is om lezers op een vernieuwende, aansprekende manier kennis te laten maken met recent neerlandistisch onderzoek. Om de boeken bruikbaar te maken in het middelbaar onderwijs, wordt op de website van de Werkgroep Onderzoek en Didactiek Nederlands (WODN) aanvullend lesmateriaal aangeboden (in de kantlijn aangegeven met 📖). Scan de QR-code voor meer informatie.

Cécile de Morrée

Hoe dacht de middeleeuwer over de ideale date?

Voorhuwelijkse liefde
en seks volgens het
Antwerps liedboek
(1544)

IN HET KLEIN

NEDERLANDS

Hoe dacht de middeleeuwer over de ideale date?

Voorhuwelijks liefde en seks volgens het Antwerps liedboek (1544)

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Vormgeving: Textcetera, naar een ontwerp van Andre Klijsen, VILLA Y

Print en distributie: Pumbo.nl

ISBN: 9789465152066

DOI: 10.54195/ZHIQ1166

Gratis te downloaden op: www.radbouduniversitypress.nl

© 2025 Cécile de Morrée

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

Dit is een Open Access boek gepubliceerd onder de termen van de Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. De gebruiker mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met het werk of het gebruik van het werk. Gebruik voor commerciële doeleinden is onder deze licentie niet toegestaan. De gebruiker mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat. Men mag het veranderde materiaal niet verspreiden als men het werk heeft geremixt, veranderd, of op het werk heeft voortgebouwd.

Inhoud

Inleiding	6
1 De voorbereiding	15
2 De ideale date	28
3 Als daten niet soepel loopt	46
4 Het overschrijden van grenzen	61
5 Praten over seks	73
6 Een antwoord uit Antwerpen	85
Literatuur	91
Noten	94
Over de auteur	96

Inleiding

Van *Pretty Woman* tot *Notting Hill* en van *Sex and the City* tot *Bridgerton*: romantische comedy's gaan nooit vervelen. Dat is opmerkelijk, omdat de meeste *romcoms* eigenlijk ongeveer hetzelfde verhaalpatroon laten zien. De film (of serie) begint vaak met het uitzetten van een premisse, waarbij al direct duidelijk wordt wie er met wie moet eindigen. Nadat de verwickelingen een tijdje hebben voortgekabbeld, volgt er, op ongeveer driekwart van de film een crisis. Daarbij moeten we (doen alsof we) geloven dat alles in het water dreigt te vallen, voordat in het laatste kwartier de hele boel weer wordt gelijmd tot een langverwacht *happily ever after*. Deze intrige is zelfs te herkennen in *mainstream* films die strikt genomen niet tot het *romcom*-genre behoren – denk bijvoorbeeld aan een historisch drama als de kaskraker *Titanic*. Behalve het standaardscenario worden er bovendien talloze herkenbare thema's en personages ingezet. Denk bijvoorbeeld aan het meisje dat hem eerst niet wil maar later toch, of de stoere vrijgezel die zich pas realiseert verliefd te zijn wanneer zijn beminde op het punt staat met een ander te trouwen. Ondanks de relatieve voorspelbaarheid blijft dit soort films onverminderd populair. Ons gestuntel in de liefde is natuurlijk een universeel en pijnlijk herkenbaar thema. Maar *romcoms* blijven ook de moeite waard omdat ze niet *precies* hetzelfde zijn, maar steeds net een andere draai geven aan het standaardverhaal.

Het vormen van zulke min of meer stabiele verhalen is een kenmerk van elke cultuur. Ze geven ons houvast en helpen ons te bepalen wie we zijn of willen zijn. Die verhalen zijn vrijwel altijd in zekere mate geïdealiseerd; alledaagse sores en beslommeringen spreken immers minder tot de verbeelding. Tegelijkertijd moet de verhaalwereld voldoende reëel zijn om onszelf erin te kunnen herkennen; anders verliezen de verhalen hun effect.

Daarnaast is ook het variëren op die stabiele verhaalvormen belangrijk. Op die manier kunnen verhalen zich namelijk vormen naar verschillende situaties en publieksgroepen, en veranderen ze mee wanneer onze cultuur verandert. Denk bijvoorbeeld aan het casten van acteurs van kleur voor de rollen van hertogen en koninginnen in kostuumfilms: deze recente ontwikkeling laat zien dat een inclusieve afspiegeling van onze huidige diverse samenleving nu voor velen belangrijker is dan de suggestie van historische authenticiteit. De kleur van een standaardpersonage (zeg: de knappe maar moeilijk tot gevoelens te bewegen hertog) lijkt een detail, maar is als keuze veelzeggend, juist omdat het gaat om een variatie op een bekend verhaalelement.

Met deze principes in gedachten loont het de moeite om onze verhaaltradities eens goed te bekijken. Ook in de middeleeuwse Lage Landen werden liefdesverhalen verteld, aangepast en doorverteld, en ook daar circuleerden vaste verhaalvormen, waarop steeds weer werd gevarieerd. Die verhalen werden niet alleen verteld, maar ook gezongen. Dat is voor ons nu minder gebruikelijk; wij zijn meer gewend aan lyrische liefdesliedjes, gezongen door een 'ik', die tegen of over een 'jij' spreekt. Maar de oudste verhalen uit onze verteltradities werden gezongen of gereciteerd ten gehore gebracht – denk maar eens aan oude heldendichten zoals de *Odyssee*, de *Beowulf*, het *Nibelungenlied* of het *Chanson de Roland*. Gezongen verhalen over de belevenissen van verliefde koppels klonken voor een middeleeuws publiek dus heel gewoon. Net als nu waren liefde, seks en dating in de laatmiddeleeuwse liefdesliedjes een centraal thema. En wie die liedjes goed leest, ontdekt ook hier een min of meer stabiel liefdesverhaal dat steeds opduikt, dat herkenbaar is maar door kleine variaties toch nooit verveelt – ongeveer zoals de romcoms van nu.¹

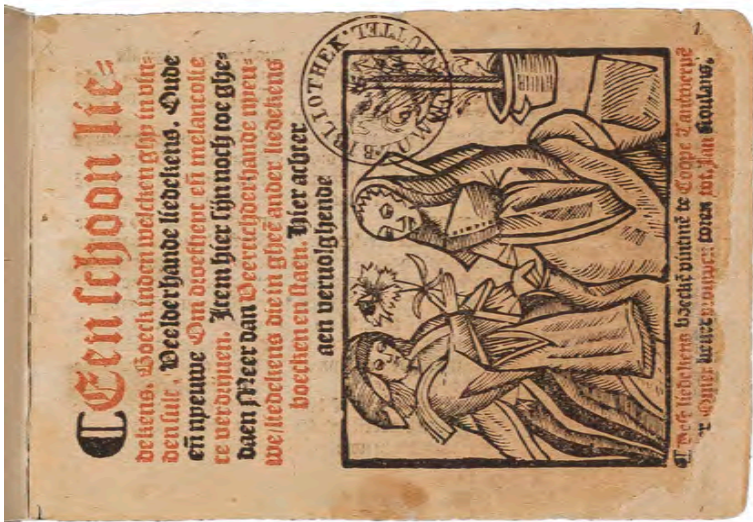
Figuur 0.1 Een ronde gebrandschilderde ruit met de voorstelling van twee vrouwen en drie mannen die praten en muziek maken. Anonieme maker (Noordelijke Nederlanden, ca. 1500-1550). Rijksmuseum Amsterdam, BK-KOG-1716. <https://id.rijksmuseum.nl/20037563>

Antwerpen, 1544

In Antwerpen verschijnt omstreeks 1540 bij drukker Jan Roulans een liedbundel die ongekend populair zou worden, nu beter bekend als het *Antwerps liedboek*.² Het is niet verwonderlijk dat dit boek juist in Antwerpen is gedrukt, want in de late middeleeuwen waren het bij uitstek de zuidelijke Lage Landen – het huidige België – die in cultureel en economisch opzicht het centrum van de Nederlandstalige gewesten vormden. Antwerpen was een Europese handelsstad. Het was een metropool, waar altijd iets te beleven viel en waar kunst en cultuur bloeiden. De liedjes in het *Antwerps liedboek* weerspiegelen deze energieke omgeving in al haar facetten en tonen ons een unieke dwarsdoorsnede van het leven in de late middeleeuwen. Het boek hoort zonder twijfel tot de topstukken van het Nederlandstalig historisch erfgoed.

De 221 liedjes (waarvan er één tweemaal is opgenomen) zijn verzameld uit de lokale en wijdere omgeving. Sommige van de liedjes

Figuur 0.2 Titelpagina van het enige volledig bewaarde exemplaar van het *Antwerps liedboek*, gedrukt in 1544. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, A: 236.5 Poet © HAB Wolfenbüttel. <https://diglib.hab.de/drucke/236-5-poet/start.htm>

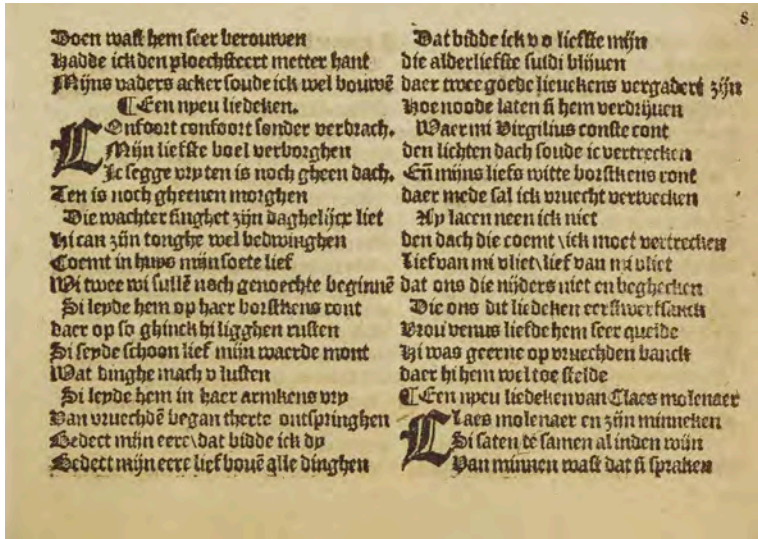
waren al lange tijd bekend. Andere liedjes waren gedicht op de melodie van liedjes die al populair waren. Dit heet het mechanisme van de contrafactuur.³ Het is een van de oudste manieren om liederen te componeren. Doordat de liederen contrafacten waren, leerde iedereen ze bovendien snel kennen. Er werd in middeleeuwse steden dan ook vaak, veel, en door vrijwel iedereen gezongen: thuis, op school, tijdens het werk, op het plein en in de kroeg. Zingen was een belangrijke vorm van vermaak, een manier om samen te ontspannen. Er bestond nog geen radio, maar het gezang van Jan en alleman kan vergelijkbaar zijn geweest met de hits die nu doorlopend resoneren in winkels en wachtkamers. Liedjes zoals die uit het *Antwerps liedboek* vormden de *soundtrack* van de stad.⁴

‘Antwerps liedboek’ is niet de echte titel van het boek. De naam is bedacht door onderzoekers om het boek makkelijker en duidelijker te kunnen aanduiden. De werkelijke titel is bovendien helemaal

niet handig, omdat deze heel algemeen is en er uit die tijd meerdere boeken bestaan met vergelijkbare titels. De echte titel luidt: *Een schoon liedekensboek, inden welcken ghy in vinden sult veelderhande liedekens, oude ende nyeuwe, om droefheyt ende melancolie te verdrijven*. Het was in die tijd gebruikelijk om boeken zo'n lange titel te geven, omdat dit de kans bood het boek nog wat toe te lichten en aan te prijzen. Zo vermeldt deze titel dat de bundel een combinatie bevat van nieuwe hits en gouwe ouwen. In de opschriften bij de liedteksten staat vaak aangegeven om welke van beide categorieën het volgens de drukker ging. Onderzoek heeft uitgewezen dat veel van de 'oude' liedjes minstens uit de vijftiende eeuw dateren en dus inderdaad al vrij oud waren toen Roulans ze opnieuw bijeenbracht. De grens tussen wat Roulans als 'oud' en 'nieuw' aanmerkte, moet ergens tussen 1510 en 1525 hebben gelegen.⁵ Verder zijn de liedjes bedoeld om verdriet te verdrijven – bestemd voor het goedgehumeurde vermaak dus. Het boek is dan ook handig mee te nemen door het zakformaat en de flexibele band.⁶ De bundel is verder makkelijk doorzoekbaar, want de liedjes staan op alfabetische volgorde. De liedteksten gaan over zo'n beetje alles wat de gemoederen bezighield – politiek, nieuws, maatschappijkritiek, gedragsnormen – maar in het bijzonder bevat het boek 'veelderhande amoreuse liedekens' (diverse liefdesliedjes).

Omdat de melodieën bekend waren, hoefde de bundel alleen de teksten te bevatten. Het boek bleef zo betaalbaar voor een doorsnee burger met geschoold werk, zoals een timmerman of metseelaar. Het moet dan ook gretig aftrek hebben gevonden. Er zijn in de periode tussen 1537 en 1550 minstens vijf drukken van gemaakt, wat voor die tijd ongelooflijk veel is. Toch is er van alle geproduceerde exemplaren slechts één volledig bewaard gebleven, namelijk van de derde druk uit 1544.⁷ Gezien het brede en veelzijdige gebruik is het eigenlijk een wonder dat we er überhaupt nog eentje hebben; alle andere exemplaren zijn waarschijnlijk stukgelezen, versleten of gewoon weggegooid omdat het eenvoudige boekjes waren en geen pronkstukken. Het werkelijke bereik van de liedjes moet echter nog veel groter zijn geweest dan alle exemplaren van alle vijf edities bij

elkaar. Veel van de liedjes moeten immers ook bekend zijn geweest bij mensen die niet zelf zo'n boek hadden, maar die wel meezongen of -luisterden met vrienden, familie, feestgangers of passanten.

Figuur 0.3 Een bladzijde uit het *Antwerps liedboek*, met het lied 'Confoort confoort sonder verdrach' (zie hoofdstuk 2). Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, A: 236.5 Poet, fol. 8r. © HAB Wolfenbüttel
<https://diglib.hab.de/drucke/236-5-poet/start.htm>

De liedjes waren in hun hoogtijdagen dus gemeengoed – dit noemen we ook wel populaire cultuur: cultuur voor iedereen. Als moderne pendanten kun je denken aan de top-40, Sky Radio of mainstream Hollywoodfilms en Netflixseries. Net als nu was deze middeleeuwse popmuziek bijzonder geliefd bij jongeren. Dat weten we omdat vergelijkbare liedboekjes van later datum, die een piek beleefden in de eerste decennia van de zeventiende eeuw, vaak in het bezit van jongeren waren. Van verliefde jongeren is bekend dat zij elkaar zulke bundels cadeau gaven. Sommige van die bundels bevatten ook een voorwoord waarin een jong publiek specifiek wordt aangesproken. Voor het *Antwerps liedboek* beschikken we niet